

ӘОЖ 94(574)

Н. Қ. Каттабекова

тарих ғылымдарының кандидаты,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік
университетінің доцент м.а.
(Қазақстан, Түркістан қ.) e-mail: nazygul.kattabekova@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0009-0004-1520-6885>

Ш. Б. Нурманова

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік
университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Түркістан қ.) e-mail: shynar.nurmanova@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0009-0006-8879-7078>

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚУҒЫН- СҮРГІНГЕ ҰШЫРАУЫ (1920-30 ЖЖ. АРАЛЫҒЫ)

Андатпа. Мақала 1920-30-ші жылдары аралығындағы қазақ зиялыларының білім беру жүйесі бойынша қуғын-сүргінге ұшырауы тарихын зерттеуге арналған. Оның тарихнамалық зерттелу деңгейі мен деректік көздерін жаңаша тұрғыдан қарастыру осы мақаланың басты мақсатын айқындайды. Аталған кезеңдегі бұл саясаттың әсіресе, білім беру жүйесіндегі тұлғалардың қуғын-сүргінге ұшырауы үстірт, асығыс саясаттың араласуымен науқан түрінде асқан қатыгездікпен көрініс тапқаны тың деректер зерттеу жұмысында талдауға алынған.

Еліміз егемендік алғалы Отан тарихының түрлі салалары бойынша зерттеу жұмыстарының қарқынды түрде жүргізіліп жатқандығы баршамызға аян. Соған қарамастан, әлі де болса өз кезегін күтіп, зерттеу нысанына айналмаған тақырыптар бар. Соның бірі білім беру жүйесі бойынша қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалардың қызметі, тағдыры, тарихы. «Өткенсіз болашақ жоқ» немесе «тарихтан тағылым» деген қағидаларға сүйенсек, қоғам өміріндегі барлық құбылыстардың себеп-салдарын өткен тарихтан іздеуіміз қажет.

Күннен күнге қанатын жайып, тереңдей түскен жаһандану үдерісі жағдайында ұлттың ұлт ретінде тарихи санасының сақталуының басты шарттарының бірі, оның ғылыми-теориялық негізде жазылған шынайы да танымды жазба тарихының болуында болып отыр. Өйткені, тарих – ұлттың жады. Тек жүйелі де, объективті, мүмкіндігінше ғылыми негізде жазылған тарих қана ұлттың ұлттылығын сақтайтын тарихи жады міндетін атқара алады. Тек, ғылыми-теориялық негізде жазылған тарихтан ғана ұлт өзінің өткенінен мағлұматтар алып, олардан болашаққа сабақ түйіндейтіндей ойларды иеленеді.

Кілт сөздер: қазақ зиялылары, тарихи жады, қуғын-сүргін, білім беру жүйесі, ұлттандыру.

Kattabekova N.

Candidate of Historical Sciences, Assist. Professor
Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University
(Turkistan, Kazakhstan) e-mail: nazygul.kattabekova@ayu.edu.kz

Nurmanova SH.

Senior lecturer, Khoja Akhmet Yassawi International

REPRESSIONS OF THE KAZAKH INTELLIGENTSIA IN THE EDUCATION SYSTEM (1920-30)

Abstract. The article is devoted to the study of the history of repression of the Kazakh intelligentsia in the educational system in the 1920s and 30s. A new look at the level of his historiographical study and sources of facts defines the main purpose of this article. This policy in this period is especially cruelly expressed in the form of a campaign with the intervention of a superficial, hasty policy of repression on the part of individuals in the education system.

We all know that since our country gained sovereignty, intensive research has been conducted on various areas of the history of the Fatherland. However, there are topics that have not yet become the subject of research, waiting for their turn. One of them is the activity, fate, and history of repressed persons in the education system. Based on the principles of "there is no future without the past" or "from history", we must look for the causes and consequences of all phenomena in the life of society in the history of the past. One of the main conditions for preserving the historical consciousness of a nation as a nation in the context of the deepening globalization process is the presence of a genuine and informative written history written on a scientific and theoretical basis. After all, history is the memory of a nation. Only a history written both systematically and objectively, if possible on a scientific basis, can carry a historical memory that preserves the nationality of the KL. Only from a history written on a scientific and theoretical basis does a nation draw knowledge from its past and draw lessons from it from the future.

Keywords: Kazakh intelligentsia, historical memory, repression, education system, nationalization.

Каттабекова Н. К.

кандидат исторических наук,
и.о.доцента Международного казахско-турецкого университета
имени Ходжа Ахмеда Ясави
(Туркестан, Казахстан) e-mail: nazygul.kattabekova@ayu.edu.kz

Нурманова Ш. Б.

старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета
имени Ходжа Ахмеда Ясави
(Туркестан, Казахстан) e-mail: shynar.nurmanova@ayu.edu.kz

РЕПРЕССИИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ (1920-30 ГГ.)

Аннотация. Статья посвящена изучению истории репрессий казахской интеллигенции по системе образования в 1920-30-е годы. Новый взгляд на уровень его историографического изучения и источники фактов определяет главную цель данной статьи. Эти данные были проанализированы в исследовательской работе, в частности, о том, что репрессии лиц в системе образования в данном периоде выражались в крайней жестокости в виде кампаний с вмешательством поверхностной, поспешной политики. Всем нам известно, что с момента обретения нашей страной суверенитета ведется интенсивная исследовательская работа по различным областям истории Отечества. Тем не менее, есть темы, которые еще не стали предметом исследования, ожидая своей очереди. Одним из них является деятельность, судьба, история репрессированных лиц по системе образования. Исходя из принципов «без прошлого нет будущего», мы должны искать причины и последствия всех явлений в жизни общества в истории прошлого. Одним из главных условий сохранения исторического сознания нации как нации в

условиях углубляющегося глобализационного процесса является наличие у нее подлинной и познавательной письменной истории, написанной на научно-теоретической основе. Ведь история - это память нации. Только история, написанная как систематически, так и объективно, по возможности на научной основе, может выполнять задачу исторической памяти, сохраняющей национальность. Только из истории, написанной на научно-теоретической основе, нация черпает знания из своего прошлого и извлекает из них уроки из будущего.

Ключевые слова: казахская интеллигенция, историческая память, репрессии, система образования, национализация.

Кіріспе. Отандық тарих ғылымының көпжақты бағыттарының ішінде ғылыми-тұлғалық бағыттағы зерттеу жұмыстары тәуелсіздік жылдарында ғана жандана түсті. Осы зерттеулерден шығатыны, кеңестік кезең жылдарында білім беру жүйесінде әлемдік дамудың «ұлтымызды нұрға түсіру» мақсатын көздеген қайраткерлеріміздің ой-пікірлерін, ұстанымдарын, сондай-ақ оны жүзеге асыру бойынша жасалған іс-әрекеттерді айтуға болады. Бірақ сол кездегі саясат оларды таптық, идеологиялық, саяси ұстанымдарына қарай жүргізіп, осы мақсаттардың жүзеге аспауын қатаң бақылауға алды. Соның нәтижесінде Кеңес өкіметіне қарсы шығып, қазақ мемлекеттілігіне ұлттық мүдде тұрғысынан келуді аңсаған Алаш қайраткерлерінің арман ауылы шалғайда қалды. Ал А.Байтұрсынов басшылығындағы зиялылар жалпы оқу-ағарту, білім, ғылым бойынша бірлікке ұмтылысы одан да қауіпті еді. Сондықтан олардың барлығы күшпен жаншылды. Осы жағдайлардан кейін де ұлтқа қызмет етуді көздеген тұлғаларға толықтай бөгет болған жоқ. Олар қазірдің өзінде кеңестер аясында ұлттық мүддені ойлайтын тарихи тұлғаларға айналды. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Алаш зиялыларынан кейін Т.Рысқұлов, Н.Төреқұлов, С.Қожанов, С.Асфендияров, Қ.Қазмұхамед сынды тұлғалардың болғанын аңғаруға болады. Әйтсе де, олардың бәрі де кешегі Кеңес өкіметіне қарсы шыққан күштердің, саяси ұйымдардың өкілдері екенін бәрі білді. Сондықтан олар кейін Кеңестер жағына өткенімен, биліктің «ерекше бақылауында» болды. Ал Кеңес үкіметінің олардың өмірін тағы біраз уақытқа «ұзарту» мүмкіндігі оларға ерген халықтың сенімінің молдығына тікелей байланысты болды.

Өзектілігі. Білім беру, тіл, жазу саласындағы осы бір ертеден келе жатқан өктем, елмен санаспайтын әміршіл-әкімшіл саясаттың нәтижесі толығымен орыстандыру негізгі көздеген мақсаты болды. Қазақстан ғасырлар бойы жазу тарихына және әдебиетке өте бай болған. 30-шы жылдары барлық аймақта араб жазуын латын жазуына, сосын кириллицаға көшірді. Бұл негізінен әдейі жасалынған, маркстік ғылыми негіз болатын. Ол ұлттар арасындағы түсінбеушілікке және бұл халықтың жадын жоюға, адамдарды мәңгірткікке алып келу болды. Отаршылдардың ұстанған саясатын, қолданған ебін, тұтынған әдісін, жасаған зорлығын айтып жеткізу мүмкін болмады.

Бүгінгі гуманитарлық ғылым элитаны саяси, басқарушы, ғылыми, ғылыми-техникалық деп жіктейді. Зерттеуіміз саяси элитаны қарастыруымен ерекшеленеді. XX ғ. 20-жылдары ұлттық мемлекет құруға ат салысқан қайраткерлердің қоғамдық-саяси қызметін таныту мәселесі бүгінгі күні өзекті сипат алып отыр. Еліміздің тәуелсіздік жолындағы күресі Алаш қозғалысының кеңестік билік тарапынан күйретілуімен аяқталған жоқ. Ол идеялық күрес кеңестік билікке тартылған ұлт зиялыларының қызметінде жалғасын тапты. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында большевиктік билік құрылымдарына тартылған қазақ зиялылары қазан төңкерісіне дейін ұлт-азаттық қозғалысқа араласып, саяси дайындық жолынан өтті. Түркістан өлкесінде билік құрылымдарында басшылық қызмет атқарған Т.Рысқұлов, С.Қожанов, Н.Төреқұлов, С.Асфендияровтар реформатор тұлғаларға айналды. Олардың саясат, білім және мәдениет салаларындағы қарымды қызметі бүгінгі тәуелсіз Қазақстанда өзінің өзектілігін айқындай түседі. Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметіне және ұлт зиялыларының ғылыми-педагогикалық мұрасына назар аударудың маңызы зор. Осы тұжырымдар мақаламыздың өзектілігін айқындайды. XX ғасырдың 20-30 жылдардағы

осы аталған саяси элитаның ұлттық мемлекет құру мен білім беру саласындағы ауқымды қызметі қазіргі Қазақстанның даму жағдайында да өз өзектілігін жоғалтпады.

Мақсаты мен міндеттері. Кеңес өкіметі тұсында еңбек етіп, ұлттық мүддені ойлаған тарихи тұлғаларымыз елуінші жылдардың басында «сталиндік режимнің» құрбаны болғандардың бірі ретінде ақталғанымен, содан кейін де ол туралы ғылыми зерттеу жүргізуге көпшіліктің батылы жетпеді. Тәуелсіздікке дейінгі «жылы» кезеңдерден бері ғана бұл тақырыппен айналысқысы келетіндердің саны артты. Көп жағдайда мақалалар түрінде жазу қоғамның жеке тұлғаларға көбірек назар аударуына әкелді. Сонымен қатар, мемлекет басшысының «Елжандық қазақстандықтарды оқыту туралы» бағдарламасы біздің зерттеу тақырыбы мен мемлекеттік бағдарламалар арасындағы байланысты көрсетеді. Сондай-ақ бүгінгі гуманитарлық ғылымдар элитаны саяси, билеуші, ғылыми, ғылыми-техникалық деп жіктейді. Біздің жұмыс саяси элитаны қарастыруымен ерекшеленеді. XX ғасырдың 20-жылдарындағы ұлттық мемлекет құруға атсалысқан қайраткерлердің қоғамдық-саяси қызметі мәселесі бүгінгі күні де өзекті. Еліміздің тәуелсіздік жолындағы күресі Алаш қозғалысын Кеңес өкіметінің талқандауымен біткен жоқ. Кеңес өкіметіне тартылған ұлттық интеллигенцияның қызметінде идеологиялық күрес жалғасты деп дәлелдеді. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында большевиктік билік құрылымдарына тартылған қазақ зиялылары Қазан төңкерісіне дейінгі ұлт-азаттық қозғалысқа араласып, саяси дайындық жолынан өтті [2, 21 б].

Материалдар мен зерттеу әдістері. Қазақ зиялыларының қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығының тарихын объективті түрде зерттеу еліміздің тәуелсіздік алған жылдарында ғана қолға алынды. XX ғасырдың 20-30 жылдарында Түркістан облысы мен Мәскеу қаласында жоғары қызметтер атқарған Н.Төрехұлов, Т.Рысқұлов [3], С.Қожанов [4], С.Асфендияровтың саяси қызметі [5], олардың қызметіне қатысты деректер ғылыми айналымға ұсынылды, ғылыми қорытындылар жасалады. Сонымен қатар, М.Қойгелдиевтің ұлттық саяси элита қызметіне қатысты [6] іргелі еңбегінде ұлттық мемлекеттілікті қалпына келтіруге саналы ғұмырын арнаған тұлғалардың қызметі мен тағдыры кеңінен қарастырылған. 1937-1938 жылдардағы білім жүйесіндегі қуғын-сүргін. құжаттар жинағында қамтылған [7]. Сол сияқты зерттеушілер М. Қазыбек, Ғ. Маймақов «Құпия кеңестер» кітабында ұлт зиялылары республикадан тыс жерлерде қызмет жасаса да олардың Қазақстандағы «көлеңкесімен» күрес жүргізгендігі талданған.

О. Қоңыратбаевтың іргелі монографиясында қайраткер қызметінің Мәскеу кезеңіне қатысты деректер ғылыми айналымға ұсынылып, бірқатар жаңа тұжырымдар жасалған. Т.Рысқұловтың Қазақстаннан тысқары жерлердегі қызметіне Қ.Нұрпейісов пен М.Асылбеков баға берді, С.Бейсембаев, М.Әбілтайұлы еңбектерінің маңызы зор болды [8, 45 б.]. Қожановқа қатысты еңбектер тақырыпқа қатысты мәселелерді нақты және концептуалды түрде кеңейтеді. Атап айтсақ, Б.Қойшыбаев, Р.Раджапова, Қ.Тілеуқұловтың іргелі зерттеулері. С.Қожановтың өмірі мен шығармашылығына қатысты диссертацияны зерттеген ғалымдар: Ж.Уәлиханов, Ә.Әбікей бұл тақырыптың аясын кеңейтті. Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, тарихшы С.Асфендияров туралы Р.Сүлейменов, Х. Әбжанов, М.Махмудов, Ә.Жүнісбаевтар жүйелі зерттеу жүргізді. Ал диссертант Б.Қиясованың педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған зерттеуінде С.Асфендияровтың мұрасы мен педагогикалық ойлары қарастырылған [9, 52 б.].

Талқылау. Еліміздің мемлекеттік қызмет пен қазақ зиялыларының шығармашылығын объективті түрде зерделеуге болады. Мұнда А.Бөкейхановтың замандастары М.Дулатов, М. Тынышпаев, Е.Омаров қазақ зиялыларының өмірі мен шығармашылығына байланысты негізгі басылымда жарияланған еңбектерін атап өткен жөн. Қазақ зиялылары кім туралы жазбасын уақыт еншісіне сай қайраткердің ұстанған зерттеулер мен атқарған еңбегін бірінші кезекке қойды.

Алаштағы ұлт зиялыларының қалыптасуы мен қызметі, Түркістан азаттық қозғалысы туралы зерттеулерге әдістемелік негіз қалаған Қ.Нұрпейіс, М.Қойгелдиев, Д.Аманжолова, О.А.Озғанбайдың іргелі зерттеулерінің маңыздылығын атап өткен жөн.

Тақырыптың тарихнамасының бірінші тобын құраған Ж.Қарағұсов, Л.Қ.Валиев, Т.Дүрдиев, Ш.Тастанов жолдастардың еңбектерінде, оның қалыптасуы мен қызметінің жетістіктері, ұлттық интеллигенция жалаң идеологиялық экспозицияға негізделді, біртұтас Кеңес үкіметінің ұлт саясатымен байланысты, ұлттық интеллигенцияның ғылыми идеясы дәлелдерге негізделген пікірлер қалыптасты. Ұлттық интеллигенция тақырыбының тарихнамасы 20-30 жылдардан басталғанын айта кеткен жөн. Түркістан элитасының көрнекті өкілі Т.Рысқұлов өз еңбектерінде қазақ зиялыларының тарихына үлкен мән беріп, оның пайда болуы мен қалыптасуы ХІХ ғасырдың аяғынан басталды деп қорытындылайды. Ол саяси-әлеуметтік, ұлттық бағдарларды басшылыққа ала отырып, ұлттық интеллигенцияның қызметін қарастырудың негізділігін алға тартады.

Түркістандағы ұлттық элитаның келесі өкілі С.Ж. Асфендияров ұлттық интеллигенцияның қалыптасу кезеңін ХІХ ғасырдың ортасынан бастауды да ұсынады.

Тақырыпты дамытуға деген қызығушылықтың артуына байланысты 70-жылдары А.Қ. Яндаров, П.Б.Сүлейменов шығармалары жарық көрді. Сол кездегі зерттеулердің ішінде Қазан төңкерісіне дейінгі Қазақстанның мәдени мұрасына тоқтала отырып, Ресейдегі шетелдегі ұлт зиялыларының тағдырын талдай отырып, Б.Сүлейменов еңбектерінің маңыздылығын атап өтуге болады. Р.В. Сүлейменов кеңестік тарихнамада қазанға дейін Қазақстанда 22 ғана жоғары білімді қазақ болған, ал Орта Азияда жоғары білімді жергілікті ұлттың бірде-бір өкілі болмаған деген қате пікір екенін атап өтті.

Орыс тарих ғылымының коммунистік идеологияның ықпалынан және гуманитарлық, демократиялық және жалпы азаматтық құндылықтар бағытында дамуы проблеманы жаңа көзқараспен бағалауға кең мүмкіндіктер ашты. Тәуелсіздік жылдары Х.Әбжанов пен А.Гуревич, А.Әміреқұлов және Н.Е.Масанов [15, 32 б.] ұлттық интеллигенция тақырыбын жаңа мазмұнда игеруге кең мүмкіндіктер ашты.

Қазақ зиялылары қашан құрылды?» деген сауалға Х. Әбжанов былай деп жауап береді: «Ресейдің қол астына түскенге дейін ХІV-ХVІІ ғасырлардағы қазақ қоғамы ойшылдардың еңбегінің субъектісі болған жоқ. Олардың ішінде сәулетшілер де, басшылар да, композиторлар да, қолбасшылар да, ақындар да, сал-серілер де, жыраулар да, дипломаттар да болды. Дәл осы жерде шығармашылық қызметі шексіз даладағы өркениеттер талаптарына толық жауап беретін зиялы қауымның әлеуметтік тобы қалыптасты. Ш.Құдайбердіұлының ғылыми зиялы қызметінің қыр-сырын елге таныту үшін «Ақыл-ойы терең, тікелей тәжірибесі бар тұлға Әулие, сол болса керек. Дәстүрлі қоғамда бұл тұжырымды критериялды бағалауды мойындаймыз».

Тәуелсіздік жағдайында тақырыпты жаңа әдіснамалық негізде қарастыру бағытында М.Қозыбаев еңбектерінде зиялы қауым тарихының «ақтандары» жаңа мазмұнмен толықты. Мұндай жаңа концептуалды бағыт пен әдіснамалық негіз Ж.Әбілхожин, Омарбеков жолдастардың іргелі зерттеулерінде одан әрі кеңінен таралды. Е.Сыдықов зерттеулерінде «Алашорданың ақсақалы» Ш.Құдайбердиев бастаған бірқатар Алашорда элитасының өкілдерінің қызметі жаңаша тұрғыдан қарастырылды.

О.Қоңыратбаев болса өзінің «Тұрар Рысқұлов: Қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі. Түркістан кезеңі» атты шығармасында С.Қожанов пен Т.Рысқұловтың саяси қоғамдық қызметіне ерекше ден қойған. Х.Тұрсұнның «Алаш қозғалысы» атты үш томдықтың үшінші еңбегінде С.Қожановтың мемлекеттік қызмет барысында атқарған қоғамдық қызметі туралы мол деректер келтіреді. Х.Тұрсұнның «Сұлтанбек Қожанов /Құжаттар мен материалдар» атты жинағында қайраткердің Түркістан өлкесіндегі қоғамдық қызметі мен өміріне қатысты архив қорлары мен мерзімдік басылымнан алынған деректер ұсынылды.

Ал Д.Махаттың саяси зиялы қауымның қатыгез тағдыры туралы зерттеу еңбегінде 20-30 жылдардағы күрделі қоғамдық-саяси жағдайдың себептерін ашып, объективті баға

беруге арналған. Ол әсіресе ресми биліктің ұлттық интеллигенциясын жікке бөліп, ұлттық мүдде жолында олардың бірлігін әлсіреткен саяси күрес шараларының идеологиялық негізін анықтауға тырысты. Демек, «рысқұловшылдық», «қожановшылдық», «мендешовшілдік», «сейфуллиншілдік» сияқты саяси айдарларды партиялық билік ойдан шығарылған «дәлсіздік» деп бағалайды, бұл элита арасында ұлтқа деген терең алауыздықтың жоқтығын көрсетеді.

Тақырыпқа тікелей қатысты Ә.М.Ауанасованың зерттеу еңбегі отандық тарихта қазақ интеллигенциясын алғашқы болып дербес зерттеумен ерекшеленеді. Бұл еңбектің маңыздылығы онда Түркістан тарихы Отан тарихының құрамды бөлігі ретінде жан-жақты қарастырылуы деп білеміз. Ә.М.Ауанасова Түркістан ұлттық интеллигенциясы басшыларының кеңестік тәртіптің қуғын-сүргінінен бой тасалап, эмиграциялық жағдайдағы ұлт-азаттық күресті одан әрі жалғастырған қызметіне біршама жан-жақты тоқталған [16, 66 б.]. Ол мұғажырлық жағдайдағы Түркістан ұлттық интеллигенциясын ұлттық белгісінен бұрын олардың саяси көзқарастарына қарай жіктейді. Еңбекте өлкедегі интеллигенция тұтас бірлікте қарастырылғандығына қарамастан тақырыптың өзекті желісі ретінде қашан интеллигенциясының қалыптасуы мен қызметі басты назарға алынғандығын ескеруіміз қажет. Тақырып тарихнамасының елеулі бөлігін тұлғаландыруға байланысты еңбектер құрайды. Тиісінше, элиталық теорияға негізделген зерттеулер жүргізудің бір жолы ретінде элита тұлғасының саяси өмірбаяны арқылы тарихи білімді қарастырудан бас тартуға болмайды. Бұл тәсіл оқиғалардың көпқабатты тарихи тізбегінде эпизодтық сипат басым болғанымен, жекелеген желілерді терең де байыпты түрде қарастыруға мүмкіндік береді.

Академик М.Қозыбаев отандық тарих ғылымын тарихи қайраткерлермен тұлғатану зәру мәселелердің бірі екендігін айта келіп: «Күні кешеге дейін адам мен адамның қарым-қатынасы толық ашылған жоқ. Қызметкерлердің, мансап иелерінің дәрежесінде «орындаушылар» ұғымы төмендетілді. Қайраткер - жасампаз адам, жоқтан бар жасаушы, өз мүддесін халық мүддесімен қабыстырып, өз халқын өркениет көгінде жарастырушы болса керек» деген тұжырым жасайды. Жоғарыдағы ойды алға тартқан ғалым «Отан тарихынан кейбір кездейсоқ адамдарды ығыстырып, тарихи тұлғаларды тұғырға қондыру керек» деген пікір айтады. Тарих мазмұнын қайта бағалау аясында айтылған бұл пікір тұлғаны зерттеу тақырыбына зерттеу жүргізудің негізділігін растайды.

О.Қоңыратбаевтың іргелі монографиясында қайраткер қызметінің Мәскеу кезеңіне қатысты деректі деректер ғылыми айналымға ұсынылып, бірқатар жаңа тұжырымдар жасалған. Оның мәні – адамды тек жақсы қырынан тануға ұмтылу. Қ.Нұрпейісов, В.Х.Григорьев, М.Асылбеков, С.К.Нұрпейісов, В.Х.Григорьев, М.Асылбеков, Қ.Қ.Бейсембаев, М.Әбілтайұлы еңбектерінің маңызы зор болды. Сондай-ақ Т.Рысқұлов тұлғасын диссертациялық тұрғыда қарастыратын еңбектер де бірқатар құнды деректер айналымға енген.

Сондай-ақ, ауыл Кеңес өкіметіне қарсы шыққан, қазақ мемлекеттілігіне ұлттық мүдде тұрғысынан келуге құлшынған Алаш қайраткерлерінің арманы болды. Ал М.Шоқай бастаған зиялы қауымның ортақ Түркістан бірлігіне ұмтылуы одан да қауіпті болды. Сондықтан олардың барлығы күшпен жаншылды. Осы жағдайлардан кейін де ұлтқа қызмет етуді көздеген тұлғаларға толықтай бөгет болған жоқ. Олар қазірдің өзінде кеңестер аясында ұлттық мүддені ойлайтын тарихи тұлғаларға айналды. Енді ел ілтипатына бөленді. Олардың жетекшілеріне Т.Рысқұлов, Х.Досмұхамедұлы, Н.Төреқұлов, С.Асфендияров, С.Қожановтарды жатқызуға болады, кейбір сәттерде А.Байтұрсынұлы тұлғаларының шығу тегін тарихтан аңғарамыз.

XX ғасырдың 20-30 жылдарында Түркістан өлкесі мен Мәскеу қаласында жоғары лауазымдарда қызмет атқарған Т.Рысқұлов, С.Қожанов, С.Олардың қызметіне қатысты деректер ғылыми айналымда болды, ғылыми тұжырымдар жасады.

Отандық тарихнамада Түркістан ұлттық элитасының кеңінен танылған тұлғаларының бірі С.Қожанов туралы бірқатар зерттеу еңбектері жарық көрді. С.Қожанов

есімінің атажұртқа оралған кезі ХХ ғасырдың 80-жылдары деп толық айтуға болады. Расында да, содан бері Б.Қойшыбаев қайраткердің қоғамдық-саяси қызметіне алғашқылардың бірі болып құнды деректер келтіріп келеді. Сондай-ақ П.Раджапова бірінші болып С. Қожановты тұлғаның дамуына үлес қосқан ғалымдар қатарына қосамыз. Қайраткердің қызметін жүйелі түрде талдап, оған қарсы бағытталған науқанның негізсіздігін дәлелдеді.

М.Бурабаевтың монографиясында С.Садақасовпен бірге Голощекинге қарсы шығып, өз пікірін білдіргені үшін саяси қуғын-сүргіннің құрбаны болғанын айтады. М.Қойгелдиевтің монографиясында Қожановтың Голощекиннің Қазақстандағы саясатына қарсылық танытқаны, сол себепті биліктен шеттетілгені туралы деректер көрсетіледі. Ж.Әлмашұлы өз зерттеуінде қайраткер шығармашылығын тарихи әңгіме арқылы ұсынады. Д.Махаттың іргелі монографиялық еңбегінде қайраткердің қоғамдық-саяси қызметіне қатысты оның билікке қарсы әрекеттерін мойындай отырып, идеологияның ұстанған саясаты қарастырылады. Ж.Уәлихановтың диссертациялық зерттеуінде С.Қожановтың мемлекеттік қызметі тоталитарлық жүйе орнағаннан кейін қарастырылған.

Қазақ өлкелік партия комитетінің жауапты хатшысы Ф.Голощекин қазақтың дербес пікірдегі қайраткерлерінен бірден арыла алмайтынын айтса, М.Қойгелдиев «алғашында орталыққа назар аударып, бюродағы басты қарсыласы екенін айтты. С.Қожанұлы Қызылордадан Мәскеуге жөнелтілгеннен кейін жауапты хатшы өзінің де, саяси үлгісін де Қазақстанға қайтаруға көп күш салды. Ғалымның бұл пікірін С.И.Сталиннің бюро мәжілісінде талқылаған Қазақ өлкелік партия комитетіне жазған хаты мен И.Сталинге берген жауаптары Қожановтың жұмысқа орналасу мүмкіндігін айғақтайды. Қазақстан. Шындығында, Мәскеуге қызметке шақырылған қазақ қайраткерлері ондағы өздеріне жүктелген қызметтерін атқаруымен қатар өздеріне Қазақстандағы саяси басшылық тарапынан тағылған «рысқұловшылық», «қожановшылық» (Н.Төрехұлов пен С.Асфендиаровтарға саяси айыптар тағылғанымен оларға бұндай саяси айдарлар берілмеген - Г.Б.) айдарларымен айыптаулардан өздерін арашалау үшін саяси пікірталастарға барып, ресми органдармен хат-хабар жазысуға да көп уақыт жұмсаған. Қазақ басшылары Мәскеуде өткізген саяси іс-шаралардың бірі аса ірі 1926 жылы РСФСР-дегі автономиялы құрылымдар басшыларының, Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті мүшелерінің қатысуымен өткен ұлт мәселесіне арналған жиынды атауға болады және КСРО Орталық бақылау комиссиясы. Бұл жиынды ұйымдастыруға бастамашы болған «ұлттар кеңесі» немесе «Рысқұлов кеңесі» деп аталды. 1926 жылы 12-14 қарашада Мәскеуде өткен «Рысқұлов кеңесін» М.Қойгелдиев арнайы қарастырып, кеңінен талдаған.

Ұлтқа қатысты маңызды мәселелер талқыланып, жоғары билікке ұсыныстар дайындалған кеңес жұмысына қатысқан 49 адамның 11-і қазақтың қайраткерлері. «Бұл сол кездегі басшыларымыздың саяси белсенділігінің айғағы болса керек» Осы кеңесте сөз алған Т.Рысқұлов, С.Асфендиаров, С.Қожановтармен қатар Меңдешов, Ж.Мыңбаев, А. Досов. Мартин жолдас Мәскеуде қызмет етуге шақырылған қазақ басшыларын «фракциялық күресте жеңілгендер» деп атады. Бұл қандай «фракциялық күрес» еді? Ол Ф.Голощекин «топшылдық күрес» деп бастан «шылықтарға» айналдырған күрес болатын. Ол күрестердің астарында қазақ ұлттық мемлекетін қалай құру идеясы керек деген мәселеге ұстанған саяси көзқарастары мен таңдаған тәсілдері бойынша екі айырым жолға түскен қайшылық жатқан болатын. [17, 123 б.].

ХХ ғасырда Қазақстан тарихында қазақ халқы сауаттылықтың, ғылым мен білімнің, әлемдік мәдениет пен ұлттық зиялы қауымның жоғары деңгейіне жетті. Бірақ қазақ халқы Кеңес үкіметінің отарлау саясатының зардабын тартып, ашаршылық, қуғын-сүргін, репрессия сияқты мәселелер көтерілді. Ұлттандыру науқаны сәтсіз аяқталып, алаш рухани қазынасынан айырылып қалу қаупіне ұшырады. Тәуелсіздікке ұмтылған бұл ұстаным ұлт-азаттық күрестің мазмұнын айқындап берді. Ұлт көшбасшысы Ә.Бөкейхан бастаған Алаш зиялыларының басты мақсаты қазақтар үшін саяси және рухани тәуелсіздікті танытатын Алаш идеясының тиімді іске асуына айналды. Осы орайда зиялы қауым өкілдері ұлттық

идеяны жан-жақты насихаттауға, оның ішінде ұлттың жаны саналатын руханият саласында жүзеге асыруға баса назар аударды. Ұлттық мұратқа жету үшін ардақты Алаш қайраткерлері қиын да қиын жолдан өтті. Әркімнің еңбегі ұлт үшін маңызды. Әрбір зиялы қауым қоғам мұң-мұқтажын, уақыт талабын біле отырып, ұлт мұратына әр салада адал қызмет етті. Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы ұлттың баға жетпес байлығы. Сондықтан оны зерттеу қазіргі уақытта белсенді түрде жүргізілуде. Бұл ретте «Алаш» ғалымдары ұлт қайраткерлерінің өнегелі еңбектерін жинақтап, ғылыми зерттеулер жазып, ел намысын қорғайды [18, 178 б.]. Осы бағытта жалпы жұртшылыққа Алаш қайраткері Қалам Абдолла Байтасұлының шығармашылығын зерделеу, тәуелсіздік мұраты тұрғысынан зерделеу тапсырылды. Абдолла Байтасұлы ХХ ғасырда өмір сүрген, Алаштың рухани, мәдени, әдеби өміріне белсене араласқан байыпты әдебиеттанушы, ардақты ұстаз, тілші, шебер аудармашы, дана сыншы, зерттеуші.

Жазушы-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсын Жұртбайдың өмірі мен өнегелі қызметі туралы деректер «Ұраным – Алаш!..» 1900 жылы Көкшетау уезіне қарасты Айыртау болысында дүниеге келген. Ақмола облысы (екінші шолу Қостанай облысы Бақбақарин ауданы Қарапайым мектепті бітірген. 1921 жылдан бастап кәсіподақ мүшесі. 1920 жылдан бастап мамандығы бойынша жұмыс істейді. Ол шет елде, армияда, Қызыл Армияда болған жоқ, ол бұрын сотталған жоқ. Ол ешқандай Мемлекеттік қызмет атқармайды, дені сау, өзін атқарған лауазымына лайық деп санайды, қазір ол мұғалім. Сын жоқ. Ол " Жас Алаш "және"Жас Қайрат"газеттерінің белсенді авторы. Ол білім, сауаттылық, ғылымның барлық салаларында кітаптар туралы мақалалар жазды. Саяси экономика талқылауда басты орын алады". Осы деректерге қоса, Дулатова Гүлнар Міржақыпқызы өз естеліктерінде Абдолла Байтасұлының өмірі, мінезі, өнегелі өмірі туралы «Шын шырағы» деп жазды. Абдолла Байтасұлы Алаш зиялыларымен етене араласып, руханияттың сан алуан саласында еңбек етіп, артына мол мұра қалдырды. Абдолла Байтасұлының ұлттық баспасөздің қалыптасуына қосқан үлесі мен еңбегі ерекше. Ол көрнекті ғалым, тәжірибелі оқытушы, білікті журналист және аудармашы болды. Батыр 1917-1930 жылдар аралығында «Сана», «Шолпан», «Әйел теңдігі», «Жаңа мектеп», «Жаңа әдебиет», «Лениншіл жас» журналдарында көптеген публицистикалық, педагогикалық, әдістемелік, оқу-танымдық, сыни мақалаларын жариялады. «Жас Қайрат», «Қызыл Қазақстан», «Ту «Ақ жол», «Қазақ еңбекшілері», сонымен қатар баяндамалар мен аудармалар. 1921-1923 жылдары А.Байтасұлы Мағжан Жұмабаевпен бірге редакцияда қызмет етті. Петропавлдық «Бостандық түйе» газеті.«Шолпан» журналының 1923 жылғы 30 маусымдағы 6-7-8 санында жарияланған «Еңбек мектебі туралы» мақаласы, А.Байтасұлы мәдениет, тәрбие мен мінез, эстетика туралы ой қозғайды. Автор Мәдениет туралы өз пікірін айтады: "мәдениет ғылым тілінде сөйлей отырып, адамның табиғатына бейімделу, оны күнделікті өмірде қолдану, оған іс-әрекет арқылы бейімделу, жетілгенге дейін қорлау және бизнес жүргізу және бизнеспен өмір сүру қабілетіне байланысты сананың жетілгендігі туралы айтады"Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында қоғам қайраткері С.Қожанов халық ағарту ісіндегі ерекше маңызды өзгерістерді, атап айтқанда, жаппай сауатсыздықты жою, білім беруді жаңғырту шараларын жүзеге асыруға атсалысты. С.Қожанов Түркістан Республикасының МДБ қызметін атқара отырып, білім беру жүйесін уақыт талабына сай жаңарту мақсатында бірқатар реформалар жүргізді.

Кеңес өкіметі орнағаннан кейін халық ағарту ісін жаңадан орталықтандырылған басқару органы құрылады. Ол өз қызметінде мәдени-ағартушылық, оқу-ағарту және ғылыми жұмыстарды ұштастырды. Сұлтанбек 1921-1922 жылдар аралығында ТАКСР үкіметінде Ағарту комиссариатын басқарды. С.Қожанов саланың шынайы жай-күйі туралы өз ойын былайша білдіреді: «Бастауыш, орта және жоғары оқу орындарында халыққа білікті мамандар даярлауда кеңестік жылдардағы сандық ілгерілеушілік болғанымен, әлі күнге дейін қол жеткізілмегені анық. Ұлттық және жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып жасалған оқу бағдарламалары мен оқулықтар соңғы

жылдары ғана әр түрлі пәндер бойынша білім беруде бұдан кем емес қайғылы жағдайлар жасала бастады. Мектептерді көбейтудің орнына қысқарту».

Білім берудегі толассыз құлдырауды тоқтату үшін С.Қожанов басқарған Оқу-ағарту комиссариаты Түркістан Кеңестерінің XI съезінің делегаттарына сауатсыздықты жойып, білім беруді дамытудың жаңа бағдарламасын ұсынды. Алайда, аталмыш бағдарламада көрсетілген іс-шараларды іске асыруға қауқары толық жеткіліксіз еді. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін орын алған ауыр экономикалық құлдырау салдарынан халық мектептерден қол үзіп діни сипаттағы мектептерге қайта орала бастады. Съезде сөйлеген сөзінде Сұлтанбек Қожанов ХАА-ның орган ретіндегі қызметіне тоқталмай, Кеңес өкіметі орнағанға дейінгі халық ағарту саласындағы жаңалықтарға, оны одан әрі дамытудың алға қойған міндеттеріне жан-жақты тоқталды. С.Қожанов Қазан төңкерісіне дейін Түркістан өлкесінде патша үкіметінің оқу-ағарту жүйесінде төмендегідей мекемелер жұмыс істегенін жазады.

Бұл мекемеден басқа 1028 еуропалық мектеп пен 8500 жергілікті мектептер сол кезеңдегі оқу орнының әкімшілігінде ресми түрде тіркелді. Түркістан генерал-губернаторлығы жүргізген санақ бойынша 625 мыңға жуық бала болған. Оның 4624-і, яғни 7%-ы ғана оқып, білім алған, ал қалған 92%-ы оқумен айналыспағанын айтады және бұл көрсеткіштің кеңестік кезеңде сақталғанын атап өтеді.

Түркістан өлкесінде Кеңес өкіметі орнағаннан кейін білім саласына жеткілікті көңіл бөліне бастады. Алайда, кейбір өңірлерде қаржының дұрыс бөлінбеуінен бұл бағыттағы жұмыстар ретсіз жүргізілген.

С.Қожанов мемлекеттік білім беру мекемелерінің дұрыс жұмыс істеуіне жағдай жасау қажеттігін айтады. С.Қожанов Халық ағарту комиссариатына бағынышты оқу орындарының мұқтаждықтарына бөлінетін соманы анықтаумен 1921 ж. оқу орындары өнімді еңбек ету үшін екі негізгі мәселені шешу қажеттігін атап көрсетеді.

Отан тарихында кез келген тұлғалық зерттеулердің негізгі бағыттарының бірі тарихи тұлғаларды зерттеу болып табылады. Сондықтан бұл жұмыста 1920-1930 жылдары кеңестік билік тұсында қазақ халқына қызмет еткен тұлғаларымыздың ізгі қасиеттерін дәріптейміз.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке қол жеткізуі ұлттық тарихымызды түгендеуге, рухани болмысымызды қалыптастыруға зор мүмкіндіктер ашты. Сан ғасырлық күрделі қазақ тарихында Алаш партиясы мен Кеңес үкіметі жүйесінде қазақ зиялыларының алатын орны ерекше. XX ғасыр басындағы тарихи оқиғалардың мәні мен мазмұнын терең ұғынып, өскелең ұрпаққа насихаттау қазіргі тәуелсіз мемлекеттің негізгі қағидаларының бірі. Нұрсұлтан Назарбаевтың 2017 жылғы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы ел дамуының нақты қадамдарына бағытталған маңызды міндет болып табылады.

Елімізде сан ғасырлар бойы жинақталған рух пен ұлы өсиетіне айналған Алаш қозғалысының ел тағдырына қатысты ой-пікірлердің барлығын қамтығанын бүгінде көпшілігіміз білеміз. Тәңірге тәубе, ұлт қайраткерлерінің күрес тағылымы, Алаш қаламгерлерінің мұрасы қазақтардың рухани-мәдени өмірінің нақты қасиеттік түсіндірмесі ретінде қоғамымызда жылдан-жылға дәріптеліп келеді.

Қазақ зиялыларының саяси-рухани күресінің, ұлттың ұйытқы болуының, сол арқылы елді танытуының негізгі қағидаттарын айтар болсақ, мұндай ауқымды істің аясында ең бірінші мәселе ана тілін сақтау болды. Тіл ұлтты ұйыстыратын үлкен саяси-әлеуметтік, рухани күш екенін Алаш қайраткерлерінің әрқайсысы тамаша түсінді. Сондықтан да Алаш сынды ірі көзгелдің рухани тіршілігінде қазақ тілі мәселесі ерекше орын алды.

Біріншіден, қазақ ғылымының негізі және ерекше саны ретінде тіл білімінің іргетасын алғаш қалаған Алаш. Оның себебіне зер салсақ, Алаш қайраткерлерінің барша ұлттық ерекшеліктер ішінен халықтың болмысын, өткені мен бүгінін танитын тіл сияқты ең көрнекті құбылысты таңдағаны әбден қисынды. Осы тұрғыдан келгенде Нәзір Төрқұловтың тіл саласындағы еңбегі, сонымен қатар Шығыс халықтары орталық

баспасын ұйымдастырудағы қызметі мен оның одақтық деңгейдегі саяси ұйымдастырушылық қызметі туралы айтуға болады. латын графикасына негізделген жаңа түрік әліпбиін дайындау және енгізу. Бұл қазіргі Тәуелсіз Қазақстанның латын әліпбиіне көшу туралы Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев 2017 жылғы 26 қазанда «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Жарлыққа қол қойғанын білдіреді. Бұл шын мәнінде халқымыздың сан ғасырлық арманы орындалған тарихи күн болды.

Латын әліпбиіне негізделген жазу үлгісі 1929-1940 жылдар аралығында кириллицаға ауыстырылғанға дейін қолданылған. 1940 жылы 13 қарашада «Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасына негізделген жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданды. Сонымен, қазақ әліпбиінің өзгеруі тарихи, негізінен нақты саяси себептерге байланысты болды. Иә, шынында да, көп жылдар бойы жайдарлылық тізбегінде, саясаттың суығында кирилл әліпбиінен арылып, дүние жүзіне негізделген латын әліпбиіне көшу ежелден келе жатқан арман болғаны даусыз.

Сонымен қатар қазақ зиялылары білім саласындағы мектептер, оқу-әдістемелік құрылымдар туралы зерттеу әдістерін жазып, бірін-бірі толықтырып отырды. «Қараңғы қазақтың көгалынан шығып, күнге күйіп кетуді» армандаған Алаш қайраткерлері өз заманының жарқын да жарық тұлғаларының бірі болды. Олардың өмірі ұлтын сүюдің, ел мүддесіне қызмет етудің нағыз үлгісіне айналды.

Зерттеу нәтижесі.

XX ғасырдың басында ұлттық интеллигенцияның басты мақсаты қазақ халқын жеке мемлекетке айналдыру болды. Осы жолда халқымыздың талай тарланы жанын пида етті. Коммунистік Партияның темірдей тәртібі мен Кеңестік идеологияның қатаң саясаты жер астында жеті қабатты құпия ұстады. Ал қазіргі уақытта байырғы тарихи бірегейлік мағынасында Кеңес өкіметінің ең жоғары деңгейінде саяси белсенділіктің ең жоғары деңгейіне жеткен ұлттық тұлғалардың қоғамдық-саяси тарихын зерттеуге кең ғылыми мүмкіндіктер ашылуда., және модернизация шеңберінде олардың саяси және азаматтық әдет-ғұрыптарын ілгерілету үшін мемлекет басшысының рухани жаңғыру процесі тарихи сананы жаңғыртумен тікелей байланысты. Т. Рысқұлов, С. Қожанов, егер біз Мәскеудің қоғамдық-саяси қызметі кезеңінің тарихын және С.Асфендияров, Н.Төреқұлов сияқты тұлғалардың шығармашылығын Отан тарихының бір бөлігі ретінде қарастыратын болсақ, олардың патриоттық және мемлекеттік адамгершілік ілімдері болуы керек деген қорытындыға келдік. Мемлекеттік өнегелілігі ел игілігіне айналып, тарихи жадында берік сақталуы керек. Қазіргі уақытта ұлттық тарихтың құндылықтары жан-жақты талдау арқылы түсініледі және оларға лайықты баға беріледі.

Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласында тарихи тұлғаларға қатысты айтқан тұжырымдары да ғылыми-зерттеу жұмысымыздың мемлекеттік бағдарламаға сай жүргізілгендігінің маңыздылығын айғақтап, үлес екенін көрсетіп, міндеттерін жүзеге асыруға бағытталған.

Қазақ қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығын мемлекеттік бағдарламалар аясында қарастыру тұлғалық бағытты зерттеуді сапалы жаңа деңгейге көтереді. 20 ғасырдың басындағы революциялық және реформаторлық өзгерістер, кейін тарих сахнасына шыққан ұлттық элитаны қазақ халқының болашағына қызмет етуге жұмылдырды. Кеңес өкіметінің жоғары лауазымдарында отырған ұлт қайраткерлері өздерінің көзқарастары мен саяси ұстанымдарының сан алуандығына қарамастан, жаңа қоғамдық-саяси жүйеге қызмет ете отырып, кеңестік автономияға ұлттық мазмұн беруге бар күш-жігерін жұмсағаны анықталды. Бірақ олар өздері құрған Кеңес үкіметінің тоталитарлық саясатының құрбаны болды. Сондықтан да ұлттық тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметіне объективті баға беру тарихымыз үшін ғана емес, сонымен қатар тәуелсіз Қазақстанның жас ұрпағын рухани жаңғыру қағидаттары аясында патриоттық, мемлекетшіл етіп қалыптастыруға қызмет етеді. Осыған орай, ұлт қайраткерлерінің дербес тарихи сананы қалыптастырудағы қоғамдық-саяси қызметі мен тарихи тұлғаны құрудағы

тарихи қызметін топтастыру арқылы ғылыми қалпына келтіру бағытында жүргізілетін зерттеулердің әдіснамалық негізіне айналуы тиіс тұжырымдар жасалды.

Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 24 қарашадағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Жарлығына сәйкес ХХ ғасырдың басында саяси қуғын-сүргінге ұшырап, соның құрбаны болған халықты ел алдында, ар алдында тарихи тұрғыда ақтау мақсатында Қазақстанның 11 өңірінде арнайы комиссия мен жұмысшы топтары құрылып, республика бойынша жан-жақты жұмыстар қолға алынды.

Қорытынды. Мемлекет және қоғам қайраткері Т.Рысқұлов, С.Қожанов, С.Асфендияровтың, Н.Төреқұловтың қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығының тарихын сенімді негізде талдай отырып, оның ең алдымен, ұлтына, туған халқына көмектесу. Осы мақсатта олар қоғамдық-саяси қызметпен қатар ғылыммен, әдебиетпен, журналистік қызметпен айналысты. Соның арқасында қазақ әдебиеті мен өнеріне, қазақ тіл ғылымы мен баспасөзіне, бір сөзбен айтқанда, жалпы қазақ тарихына, руханиятына құнды дүниелер қалдырды.

Олардың тәуелсіз ел болу жолындағы күресі, осы мәселеге қатысты ой-пікірлерін саралау жоғары оқу орындарында оның саяси-тұлғалық сипатын оқыту арқылы тарихи сананың қалыптасуына ықпал етеді деген тұжырымға келдік. Тәуелсіз Қазақстан Республикасы қазіргі таңда Біріккен Ұлттар Ұйымынан бастап көптеген әлемдік халықаралық ұйымдардың мүшесі болып, жан-жақты интеграцияға атсалысуда. Сондай-ақ қазір қазақ жазуын латын графикасына көшіру де нақты көрсетілді. Төреқұловтың ғылыми-ұйымдастырушылық қызметінің тарихын ғылыми қалпына келтіру барысында ХХ ғасырдың 20-30 жылдарында осынау маңызды жұмыстың бастауында тұрған ұлт көсемдерінің бірі ретінде латын әліпбиіне негізделген түрік әліпбиі сол кезде көтерілген ұлттық маңызы бар идеялардың бүгінгі күннің шын тәжірибесіне айналуы арасындағы сабақтастықты аштық.

А.С.Қожановтың мемлекет және қоғам қайраткері ретіндегі бірнеше аспектілері зерттелді. Бірақ негізгі жұмыс көп ұзамай, ел тәуелсіздігі мен тәуелсіздік алған жылдары ғана қолға алынды. Дегенмен, оларда да жүйелі жұмыс, мұрағат материалдарының ашылуы жетілмегендігін арнайы зерттеулер көрсетіп отыр. Ең алдымен оның жеке мүддеден ұлттық мүддені жоғары қоятын қоғам және мемлекет қайраткері екендігі туралы пікірлер нақтыланды. Ел тәуелсіздігінің арқасында ғана оның есімі ашық айтылды. Бұл зерттеуімізде 1920-1930 жылдардағы Кеңес өкіметі тұсында көзқарасы мен ойы бір болғанын, еліміздің ертеңін ойлаған ой-пікірлеріміздің өмір жолы елге үлгі екендігін көрсетуге тырыстық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. - 2017, сәуір-12., 2 б.
2. Назарбаев Н. Ұлы даланың жеті қыры // Егемен Қазақстан. -2018, қараша-21., 3 б.
3. Қоңыратбаев О.М. Тұрар Рысқұловтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (Түркістан кезеңі). - Алматы: Қазақстан, 1994. - 448 б.
4. Қойгелдиев М.Қ. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII - XX гг.). Зерттеулер. - Алматы: Жалын баспасы, 2004. - 400 б.
5. Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 гг. // Сб. док. -Алматы: Қазақстан, 1998. -86 с.
6. Қазыбек М., Маймақов Ғ. Құпия кеңестер. - Алматы: Санат, 1999. - 336
7. Нұрпейіс К. Тарихи тұлғалар. - Алматы: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы, 2007. - 376 б.
8. Асылбеков М.Х. Турар Рыскулов и Мухамеджан Тынышбаев на Турксибе // Отечественная история. - 2000. - №1-2. - С. 113-118 .
9. Бейсембаев С.Б., Кульбаев С.Б. Турар Рыскулов.-Алма-Ата, 1974.- 40 с.

10. Әбілтайұлы М., Әбілдаев Н. Тұрар Рысқұлов Моңғолияда. - Алматы, 1994. - 84 б.
11. Устинов В.М. Служение народу (Партийная и государственная деятельность Т. Рыскулова). - Алма-Ата: Қазақстан, 1984. - 231 с.
12. Қойшыбаев Б. Тернистый путь // Заря. - 1988. - №8. - С. 9-11 б.
13. Тілеуқұлов С., Оразымбетов Ш., Қосанбаев С. Сұлтанбек Қожанов. - Ташкент: Шарқ, 2001. - 47 б.
14. Симтиқов Ж. Сұлтанбек Қожановтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (Түркістан кезеңі 1916-1924): тар. ғыл. канд. ... автореф. - Алматы, 1997. - 21 б.
15. Арыстанов Ж. Естен кетпес есімдер (Естеліктер, очерктер, публицистикалық мақалалар). - Алматы: Қазақстан, 1972. - 172 б.
16. Қожакеев Т. Көк сеңгірлер - Алматы: Қазақ университеті, 1992. - 270 б.
17. Бердібай Р. Нәзірдің жұлдызы жоғары // Егемен Қазақстан. - 1997, қазан – 8 б.
18. Қойшыбаев Б. Жазықсыз жапа шеккендер. - Алматы: Қазақстан, 1990. 92-104 бб.

LIST OF REFERENCES

1. Nazarbaev N. Bolaşaqqa baғdar: pyxanі jañғыpy // Egemen Qazaqctan. - 2017, cäyip-12., 2 b.
2. Nazarbaev N. Ulı dalanıñ jeti qırı // Egemen Qazaqctan. -2018, qaraşa-21., 3 b.
3. Qoñıpatbaev O.M. Turap Rısqulovtıñ qoғamdıq-cayacı jäne memlekettik qızmeti (Tүpkictan kezeñi). - Almatı: Qazaqctan, 1994. - 448 b.
4. Qoygeldiev M.Q. Ulttıq cayacı élita. Qızmeti men taғdıpı (XVIII - XX gg.). Zeppteylep. - Almatı: Jalın басpacı, 2004. - 400 b.
5. Politıçeckie peppeccii v Kazaxctane v 1937-1938 gg. // Сb. dok. -Almatı: Qazaqctan, 1998. - 86 c
6. K, azybek M., Majmak, ov Ğ. K, üpiâ keñectep. - Almaty: Canat, 1999. - 336
7. Nүppejic K. Tapixi tülğalap. - Almaty: K, azak, énciklopediâcynyñ Bac pedakciâcy, 2007. - 376 b. 8. Acylbekov M.X. Turap Pyckylov i Myxamedžan Tynyşbaev na Typkcibe // Oteçectvennaâ ictopiâ. - 2000. - №1-2. - С. 113-118 .
9. Bejcembaev C.B., Kyl'baev C.B. Turap Pyckylov.-Alma-Ata, 1974.- 40 c.
10. Әбілтайұлы М., Әбілдаев Н. Тұрар Рысқұлов Моңғолияда. - Алматы, 1994. - 84 б.
11. Устинов В.М. Служение народу (Партийная и государственная деятельность Т. Рыскулова). - Алма-Ата: Казахстан, 1984. - 231 с.
12. Қойшыбаев Б. Тернистый путь // Заря. - 1988. - №8. - С. 9-11 б.
13. Тілеуқұлов С., Оразымбетов Ш., Қосанбаев С. Сұлтанбек Қожанов. - Ташкент: Шарқ, 2001. - 47 б.
14. Симтиқов Ж. Сұлтанбек Қожановтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (Түркістан кезеңі 1916-1924): тар. ғыл. канд. ... автореф. - Алматы, 1997. - 21 б.
15. Арыстанов Ж. Естен кетпес есімдер (Естеліктер, очерктер, публицистикалық мақалалар). - Алматы: Қазақстан, 1972. - 172 б.
16. Қожакеев Т. Көк сеңгірлер - Алматы: Қазақ университеті, 1992. - 270 б.
17. Бердібай Р. Нәзірдің жұлдызы жоғары // Егемен Қазақстан. - 1997, қазан – 8 б.
18. Қойшыбаев Б. Жазықсыз жапа шеккендер. - Алматы: Қазақстан, 1990. 92-104 бб.